

Det er lite som tyder på at det har blitt flere sosialt isolerte i det norske samfunnet de siste tiårene, på tross av det økende antallet samlivsoppløsninger. Flere oppgir at de har fortrolige venner. Organisasjonsdeltakingen har alt i alt vært stabil. Men færre er med i politiske partier og bruker stemmeretten ved valgene.

Anders Barstad

Et kaldere eller varmere samfunn?

I avisene presenteres til tider rystende beretninger om personer som blir funnet i sin bolig etter å ha ligget døde i flere måneder. Slike beretninger tolkes gjerne som uttrykk for en negativ samfunnsutvikling, en utvikling mot et kaldere samfunn hvor folk ikke har tid til hverandre. Hvor riktig er dette synet på samfunnsutviklingen?

Flere bor alene, stabile familierelasjoner

Andelen som er enslige og bor alene har økt betydelig. Isolert sett er dette en tendens som peker i retning av mindre kontakt og sosialt fellesskap. Om lag en femtedel av befolkningen 16-79 år bodde alene i 2002. Blant menn er andelen mer enn fordoblet siden 1980, mens økningen har vært mer beskjeden blant kvinner. Økningen i tallet på samlivsbrudd er en viktig årsak til at flere lever utenfor samliv og dermed også (i mange tilfeller) bor alene. Denne sammenhengen er imidlertid sterkere blant menn enn blant kvinner, siden det som regel er kvinnen som får omsorgen for barn ved samlivsbrudd.

Kontakthypigheten med familien utenfor egen husholdning, med foreldre, søsken eller voksne barn, har vært forholdsvis stabil. Eldre aleneboende ser ut til å fått noe bedre kontakt med sine voksne barn. 67 prosent av personer i alderen 60-79 år som bor alene traff sine voksne barn minst ukentlig i 2002, mot 61 prosent i 1980 og 54 prosent i 1973. At de eldre er friskere og mindre bevegelseshemmede enn før kan ha bidratt til dette, sammen med en generell bedring av kommunikasjonsmulighetene og sterkere sentralisering av bosettingen. Eldre er blitt mer mobile, andelen i aldersgruppen 67-74 år som bruker privatbil en gjennomsnittsdag er tredoblet de siste 20 årene, fra 19 prosent i 1980 til 58 prosent i 2000.

Naboen ser ut til å bety stadig mindre som kilde til sosialt fellesskap. Riktignok har andelen som av og til har besøkskontakt med naboene vært forbausende stabil i 1980- og 1990-årene. Tidsbruksundersøkelsene viser imidlertid at tiden brukt på besøkskontakt med naboer er halvert de siste 20 årene.

Vennskap i medvind

Sterkere vennskapskontakt er den mest positive siden ved utviklingen i de sosiale relasjonene de siste 20 årene. Holdningsundersøkelser viser at det store flertallet av befolkningen ønsker å bruke mer tid til samvær med venner. Det er stadig færre som oppgir at de mangler en fortrolig venn utenom egen familie, og det ser ut til at gode venner omgås hyppigere enn før. Fortrolig venn er definert som "noen som står deg nær og som du kan snakke fortrolig med". I 2002 var det 14 prosent av den voksne befolkningen som manglet en slik venn, sammenlignet med 27 prosent i 1980. Det meste av denne endringen skjedde på 1980-tallet; på 1990-tallet har endringene vært mer beskjedne. I

Anders Barstad er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (aba@ssb.no).

tillegg har det vært en nedgang i andelen av befolkningen som sier at de sjelden er sammen med eller er helt uten "gode venner".

Ikke større sosial isolasjon

Det er alt i alt lite som tyder på at sosial isolasjon har blitt mer utbredt i det norske samfunnet. Andelen av befolkningen som verken er gift, samboende eller har en fortrolig venn ble redusert fra 8 prosent i 1980 til 4 prosent i 2002. Om lag like mange i 2002 som 20 år tidligere bor alene og er uten kontakt med gode venner eller nær slekt minst ukentlig. Sosial isolasjon har også blitt målt på andre måter, men uten at vi (foreløpig) vet noe om endringer over tid. I Levekårsundersøkelsen 2002 ble det spurt om hvor mange som stod intervjupersonen så nær at hun kunne "...regne med dem hvis du får store personlige problemer?" 2 prosent av den voksne befolkningen oppga at de ikke hadde noen som stod dem nær definert på denne måten. Det ble også spurt om graden av deltakelse og interesse fra andre. Snaut en av ti opplever at folk viser liten eller ingen deltakelse og interesse for det de gjør. Ikke overraskende viser begge disse målene at eldre over 66 år er mest utsatt for svak interesse og mangel på nære relasjoner. Flere undersøkelser tyder likevel på at utviklingen av de sosiale relasjonene har vært særlig positiv blant eldre kvinner. Færre eldre kvinner var sosialt isolerte i 2002 enn i 1980, og kvinner i alderen 67-74 år var en av de få gruppene som brukte vel så mye tid på sosialt samvær i 2000 som ti år tidligere, ifølge tidsbruksundersøkelsene.

Mindre tid til sosialt samvær i 1990-årene

Selv om det ikke kan spores tegn til at flere er sosialt isolerte, er det som vist også tegn til at de største endringene i positiv retning skjedde i 1980-årene. Tidsbruksundersøkelsene viser at befolkningen både brukte *mindre* tid på sosialt samvær i fritiden en gjennomsnittlig dag i 2000 enn ti år tidligere, og tilbrakte mer tid alene. I 1980-årene var det ingen endringer i tiden brukt til sosialt samvær. Like mange var sammen med andre og brukte tid på sosiale aktiviteter en gjennomsnittsdag i 2000 som i 1990; den totale tidsbruken var likevel mindre. Det ble blant annet noe mindre vanlig å gå på besøk til venner og slektninger, mens det ikke var noen reduksjon i tiden brukt til samtaler når telefonsamtaler inkluderes. At venner noe sjeldnere treffer hverandre "på hjemmebane" betyr ikke nødvendigvis at vennskapskontakten blir mindre intens. Mye tyder på at arenaene hvor mennesker treffes har endret seg. Nordmenn tilbringer mindre tid i og ved boligen. Til gjengjeld bruker vi mer tid på reise og tilbringer en større del av tiden på offentlige steder, for eksempel restauranter, kafeer og butikker. Mobiltelefonene og de nye elektroniske mediene øker mulighetene for kontakt, og reduserer kanskje noe av behovet for å møtes ansikt til ansikt.

Bildet av utviklingen i de sosiale relasjonene er alt i alt mer nyansert enn flere medieoppslag kan tyde på. Det er få tegn til større sosial isolasjon, og at så mange flere har fortrolige venner tyder snarere på at samfunnet er blitt varmere enn kaldere. På den andre siden skjedde den positive utviklingen hovedsakelig på 1980-tallet, i 1990-årene førte utviklingen til at det ble brukt mindre tid på sosialt samvær en gjennomsnittlig dag. Det siste er paradoksalt med tanke på en rekke holdningsundersøkelser som viser et utbredt ønske om å bruke mer tid på samvær med familie og venner i befolkningen. Det er usikkert hva som ligger bak denne utviklingen, tendenser til sterkere tidspress i arbeidslivet er neppe noen fullgod forklaring, siden nedgangen har vært omtrent like stor blant ikke-sysselsatte som sysselsatte.

Mange plaget av ensomhet

Det er få undersøkelser som kan si noe om utviklingen i opplevelsen av ensomhet. At stadig flere opplever samlivsbrudd kan bety at flere føler seg ensomme i perioder av livet. Enslige er mer ensomme enn dem som er gift eller samboende. På den andre siden er det som vist få tegn til større sosial isolasjon, og flere har fortrolige venner. Det som er uomtvistelig er at en betydelig andel av befolkningen fra tid til annen er plaget av ensomhet. I løpet av en 14-dagersperiode i 2002 oppga 25 prosent av den voksne befolkningen at de var litt eller mye plaget av følelser av ensomhet, de fleste var litt plaget. 6 prosent var "ganske mye" eller "veldig mye" plaget. Blant enslige var hele 40 prosent litt eller mye plaget av ensomhet.

Sosiale relasjoner i arbeidslivet

I sin siste nyttårstale tok statsminister Bondevik opp mobbeproblemet i arbeidslivet, og hevdet at 200 000 arbeidstakere ble mobbet. Undersøkelser gjennomført i Statistisk sentralbyrå gir betydelig lavere tall. I 2003 var det 2 prosent av alle arbeidstakere, rundt regnet 40 000 personer, som oppga at de ble utsatt for plaging eller ubehagelig erting av arbeidskamerater minst en gang i måneden. Omfanget har holdt seg stabilt på et lavt nivå de siste 15 årene. Mobbing er et særlig alvorlig problem blant barn og unge. Landsdekkende undersøkelser gjennomført av Senter for atferdsforskning i Stavanger viser at ca. 40 000 elever i grunnskolen blir mobbet ukentlig eller oftere. I motsetning til utviklingen i arbeidslivet tyder disse undersøkelsene på at mobbeproblemet i skolen har tiltatt de siste årene (1995-2001).

Problemfylte og ubehagelige relasjoner i arbeidslivet kan ta andre former enn mobbing fra arbeidskameratene. For eksempel kan forholdet til kunder og klienter innebære konflikter og negative tilbakemeldinger. En av 20 mannlige og snaut en av ti kvinnelige ansatte var i 2003 jevnlig utsatt for vold eller trusler om vold på arbeidsplassen. Det ser ut til å ha vært en viss økning av slike problemer blant kvinner fra 1996 til 2003. I det samme tidsrommet har det også blitt flere ansatte som opplever konflikter i møtet med kunder/klienter/elever. Utbredelsen av andre typer konflikter (mellom ansatte og mellom ansatte og ledelse) endret seg lite. Vold og trusler er særlig vanlig blant dem som arbeider innenfor helse- og sosialtjenester. 27 prosent av personer med sykepleie som yrke var i 2003 utsatt for vold eller trusler minst en gang i måneden.

Den siste arbeidsmiljøundersøkelsen fra Statistisk sentralbyrå gir for øvrig inntrykk av at "takhøyden" innenfor det norske arbeidslivet kunne vært høyere. 38 prosent av de ansatte svarer at de i noen grad eller høy grad risikerer å bli møtt med uvilje fra sjefer hvis de kommer med kritiske synspunkter på arbeidsforholdene.

Organisasjonsdeltaking: Mer idrett, mindre politikk

Mange nordmenn så filmen "Heftig og begeistret", om mannskolet i Berlevåg. Filmen ga et sterkt inntrykk av hva en frivillig organisasjon kan bety, både for den som deltar og for lokalsamfunnet organisasjonen springer ut av. Innenfor samfunnsvitenskapene er det tradisjon for å se deltaking i frivillige organisasjoner som indikator på et godt samfunn. Organisasjonene er viktige blant annet fordi de er "skoler i demokrati", formidler kunnskap og skaper tillit. I Norge oppfattes organisasjonene som sentrale bidragsytere til utformingen av velferdssamfunnet.



Motivene for å delta i organisasjoner er framfor alt knyttet til det sosiale aspektet. I en undersøkelse fra 1998 var det først og fremst "vennskap" og "opplevelse av sosialt fellesskap" som ble oppgitt som motivasjon for aktiv organisasjonsdeltaking. Men mange forklarte også deltakingen med at de ønsket å hjelpe folk som trengte det.

I 2001 var vel halvparten av den voksne befolkningen aktiv i organisasjoner, det vil si ulike frivillige organisasjoner, politiske partier, fagorganisasjoner og bransje- eller næringsorganisasjoner. Totalt sett har aktivitetsnivået vært omtrent uforandret i perioden fra 1980 til 2001. Mens noen foreningstyper har vært utsatt for en nedgang i oppslutningen, har andre foreningstyper blomstret opp. Fagforeningene har fått flere medlemmer, og idrettslagene har hatt en viss aktivitetsøkning (en økning som skjedde i løpet av 1980-tallet). Det er de politiske partiene som har opplevd den største tilbakegangen; det er også tendenser til nedgang for humanitære foreninger, bransje-/yrkesorganisasjoner og religiøse foreninger. Det ser ut til at foreningstyper som tar et mer overordnet samfunnsansvar eller har et idealistisk/humanitært grunnlag enten er i tilbakegang eller har stagnert, mens noen av de mer individualiserte hobby- og fritidsorganisasjonene har fått sterkere oppslutning.

Fagforeningene har altså fått sterkere oppslutning, og det selv når det tas hensyn til økningen i tallet på sysselsatte i løpet av samme tidsrom. De fagorganiserte utgjorde 43 prosent av alle sysselsatte i 1980 og 50 prosent i 2001. Hele økningen skjedde i løpet av 1980-årene. Andelen blant sysselsatte som er *aktive* fagforeningsmedlemmer har derimot ikke endret seg de siste 20 årene. Hvis en slår sammen aktiviteten i fagforeninger og bransje-, nærings- eller yrkesorganisasjoner, var en noe lavere andel av de sysselsatte aktive i slike organisasjoner i 2001 enn i 1980. Disse utviklingstrekkene dekker imidlertid over betydelige forskjeller mellom menn og kvinner. Mens aktiviteten i fag- og yrkesorganisasjoner har vært for nedadgående blant mannlige sysselsatte de siste 20 årene, har aktivitetsnivået holdt seg blant kvinner, slik at det ikke lenger er noen forskjell i aktivitetsnivået mellom kjønnene.

Færre bruker stemmeretten

Partipolitisk deltaking og deltaking i stortings- og kommunevalg har vist en klart nedadgående tendens. Valgdeltakingen ved stortingsvalget i 2001 var 75,5 prosent, den laveste siden 1927. Ved kommunevalget i 2003 deltok 59 prosent, også den laveste valgdeltakingen siden 1920-årene. Valgdeltakingen ved fylkestingsvalget var rekordlave 55,6 prosent. Andelen av befolkningen som er medlemmer og aktive i politiske partier er om lag halvert sammenlignet med nivået fra begynnelsen av 1980-tallet. Medlemsandelen i politiske partier har sunket jevnt og trutt fra 16 prosent i 1980 til 8 prosent i 2001. Nedgangen har vært noe sterkere blant menn enn blant kvinner. Parallelt med synkende deltaking i valg og partipolitisk aktivitet viser andre undersøkelser at tilliten til partiene har blitt mindre.

Valgdeltaking og annen politisk aktivitet varierer mellom ulike sosiale grupper. Ungdom under 30 har en betydelig lavere valgdeltaking enn befolkningen ellers. Bare vel en tredjedel, 36 prosent, av norske statsborgere med ikke-vestlig landbakgrunn benyttet stemmeretten ved lokalvalget i 2003. Dette var en nedgang fra 43 prosent i 1999. Nedgangen har vært sterkest blant unge innvandrere. Innvandrerbefolkningen er tilsvarende sterkt underrepresentert blant kommunestyrerepresentantene. Mens vel 5 prosent av befolkningen hadde bakgrunn fra ikke-vestlige land i 2003, var det bare 1,1 prosent av

representantene som hadde slik landbakgrunn. Kvinner er også underrepresentert i kommunestyrene og andre politiske organer, men her har det skjedd betydelige framskritt de siste 20 årene. Etter valget i 2003 utgjorde kvinner nær 36 prosent av representantene i kommunestyrene, mer enn 7 prosentpoeng høyere enn ved valget i 1991.

Er det grunn til å være bekymret for den synkende deltakingen i valg og politisk virksomhet? Det finnes andre politiske kanaler og aktiviteter enn dem som har med valg og partier å gjøre. I de senere årene er det blitt mer vanlig å delta i slike aktiviteter. Flere har prøvd å påvirke beslutninger ved å delta i opprop eller underskriftsaksjoner, demonstrasjoner og andre former for politiske aksjoner. "Deltakerdemokratiet" står sterkere i dag enn for 30 år siden. Den politiske interessen svinger, men viser ingen entydig synkende tendens. Medborgerundersøkelsen 2001 viste at vel en femtedel av befolkningen følger regelmessig med i det som skjer i styre og stell, om lag samme andel som for 30 år siden, men færre enn på begynnelsen av 1980-tallet. Men prosenten som sjelden eller aldri følger med på styre og stell er kraftig redusert.

På tross av disse utviklingstrekkene kan det argumenteres for at partiene fremdeles fyller en viktig rolle innenfor vårt politiske system, og at det er uheldig hvis en stadig mindre del av befolkningen deltar i utformingen av partienes programmer. Partiene skal utforme et program for hele samfunnet, hvor ulike interesser veies mot hverandre. Andre former for politisk aktivitet er i større grad knyttet til interessen for enkeltsaker.

Standardtegn i tabeller

Tall kan ikke forekomme
Oppgave mangler
Oppgave mangler foreløpig
Tall kan ikke offentliggjøres
Null
Mindre enn 0,5 av den brukte enheten
Mindre enn 0,05 av den brukte enheten
Foreløpige tall
Brudd i den loddrette serien
Brudd i den vannrette serien
Desimalskilletegn

Symbols in tables

Category not applicable
Data not available
Data not yet available
Not for publication
Nil
Less than 0.5 of unitemployed
Less than 0.05 of unitemployed
Provisional or preliminary figure
Break in the homogeneity of a vertical series
Break in the homogeneity of a horizontal series
Decimal punctuation mark

Symbol

.
..
...
:
-
0
0,0
*
—
|
, (.)